ГЛАСНИК ЗАВИЧАЈНОГ МУЗЕЈА, Књ. 17 (2023), стр. 73-92
REVIEW OF REGIONAL MUSEUM, Vol. 17 (2023), pp. 73-92

Др Драгана АМЕДОСКИ
Историјски институт
Београд

ПРИЛОГ ИСТОРИЈИ ХУСЕИН-ПАШИНЕ ЏАМИЈЕ У ПЉЕВЉИМА (17. ВЕК)

АПСТРАКТ: Ослањајући се на нове, до сада некоришћене османске изворе, у раду доносимо податке о верским службеницима Хусеин-пашине џамије у Пљевљима у раздобљу од последње четвртине 16. до почетка 18. века, с фокусом на 17. век. На основу доступне писане грађе идентификовали смо поједине службенике поменуте џамије и утврдили њихове функције, као и период њиховог обављања. Такође, указали смо и на најчешће наследни карактер имамске службе и дали осврт на администрацију Хусеин-пашиног вакуфа, односно позицију надзорника вакуфа, која је често представљала извор значајних тензија између заинтересованих страна. Изнети подаци о службеницима Хусеин-пашине џамије и вакуфа, као и о њиховим међусобним односима, доприносе бољем познавању верског и друштвеног живота у Пљевљима у датом периоду.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Пљевља, 17. век, Хусеин-пашина џамија, Хусеин-паша Бољанић, вакуф, Херцеговачки санџак.

Пљевља или Таслиџа, како су Османлије звале овај град, улазе у састав Османског царства 1456. године. Након успостављања Херцеговачког санџака 1470. године, овај средњовековни трг доживео је значајне промене.[1] Мало насеље у функцији пазарног места, како се бележи у првим османским пописима,[2] комуникацијски добро повезано и стратешки важно за цели Херцеговачки санџак, започело је процес урбане трансформације – османизације, док је паралелно са њим, текао и процес исламизације.[3]

У овом преображају посебну улогу играо је Хусеин-паша Бољанић, истакнути османски званичник, који је у периоду од 1567. до 1569. године био херцеговачки санџак-бег.[4] Утемељењем његовог

[1] Veljan Atanasovski, *Pad Hercegovine*, Beograd 1979, 12–27, 64–85; Hazim Šabanović, *Bosanski pašaluk: postanak i upravna podjela*, Sarajevo 1982, 55–57; Enes Pelidija, Behija Zlatar, *Pljevlja i okolina u prvim stoljećima osmansko–turske vlasti*, Pljevlja 1988, 11.

[2] Ahmed S. Aličić, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, Sarajevo 1985, 165–167.

[3] Adem Handžić, „Vakuf kao nosilac određenih državnih i društvenih funkcija u Osmanskom carstvu“, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke* 9–10 (1983), 115–117; Исти, „O gradskom stanovništvu u Bosni u XVI stoljeću“, *POF* 28–29 (1980), 247–249. Пљевља су 1468. године имала 72 домаћинства и 23 неожењена, сви су били хришћани. До 1477. године овај број порастао је на 101 домаћинство и 12 неожењених. Године 1516. у Пљевљима је било 130 хришћанских домаћинстава и 20 муслиманских (Milan Vasić, „Gradovi pod turskom vlašću“, *Istorija Crne Gore*, III/1, Titograd 1975, 527; Behija Zlatar, Enes Pelidija, „Prilog kulturnoj istoriji Pljevalja osmanskog perioda – Zadužbine Husein-paše Boljanića“, *Prilozi za orijentalnu filologiju (POF)* 34 (1985), 115–116; E. Pelidija – B. Zlatar, *Pljevlja i okolina*, 13, 19).

[4] Хусеин-паша је затим послат у Босну за намесника и тамо је остао три године. Након тога, унапређен је и именован на врло високе дужности; 1572. за беглербега Дијарбакира, а већ следеће године за намесника Египта. Године 1585. помиње се као беглербег Багдада. Пред крај живота, 1594. године, опет је враћен у Босну, као беглербег Босанског пашалука, а потом одлази у Будим (Behija Zlatar, „O nekim muslimanskim feudalnim porodicama u Bosni u XV i XVI stoljeću,“ *Prilozi Instituta za istoriju* 14–15 (1978), 130; Иста, „O porodici Boljanić s posebnim osvrtom na Husejn–pašu Boljanića“, *Husein–paša Boljanić i njegove zadužbine*, Pljevlja 2019, 57).

вакуфа, као и изградњом објеката који су били у функцији његове економске одрживости, постављена је основа за даљи урбани и економски развој Пљеваља као османског града.[5] Централни део нове амбијенталне целине чинила је џамија око које је формирана истоимена махала. Осим џамије, у оквиру вакуфа подигнути су и други верски, образовни и комунални објекти, попут каравансараја,[6] хамама, имарета,[7] мектеба, ханова, сахат куле, шадрвана и других грађевина карактеристичних за османску архитектуру. Захваљујући поменутим задужбинама, Пљевља су у кратком временском периоду стекла статус касабе.[8]

Године 1576. седиште Херцеговачког санџака пресељено је из Фоче у Пљевља, чиме је овај град постао и административни центар,

---

[5] B. Zlatar, „O porodici Boljanić s posebnim osvrtom na Husejn-pašu Boljanića", 58; Sanja Kadrić, „Sixteenth–Century *Poturnak* Endowments in the Ottoman Western Balkans: The Boljanić Family", *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association*, Volume 6, Number 2, Fall 2019, 163–164; Око 1572. године, неколико година после оснивања Хусеин-пашиног вакуфа, у граду је било 125 муслиманских домаћинстава, три муслиманске махале и једна хришћанска заједница. До 1585. године број муслиманских махала се смањио на две, а и даље је постојала заједница хришћана. Број муслиманских домаћинстава износио је 119, што је чинило 80% укупног становништва (E. Pelidija, B. Zlatar, *Pljevlja i okolina u prvim stoljećima osmansko-turske vlasti,* 35–44; Ahmed S. Aličić, *Opširni katastarski popis za oblast Hercegovinu iz 1585. godine*, II, Sarajevo 2014, 394).

[6] Велико свратиште на путевима и у насељима, за смештај путника, каравана и робе.

[7] Јавна добротворна кухиња у којој су сиромаси, путници, ученици медреса и одређени вакуфски службеници бесплатно добијали храну.

[8] Неки од ових објеката су доносили приходе, док је остатак издржаван од 30-ак дућана, млинова, башти и поља (Milan Vasić, „Gradovi pod turskom vlašću", 518; B. Zlatar, E. Pelidija, „Prilog kulturnoj istoriji Pljevalja", 123; E. Pelidija, B. Zlatar, *Pljevlja i okolina*, 33–34; Evlija Čelebi, *Putopis – odlomci o jugoslovenskim zemljama,* uvod i komentar Hazim Šabanović, Sarajevo 1967, 393–395; Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehemmed Zıllî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi. Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan 1457 Numaralı Yazmanın Transkripsyonu – Dizini*, Hazırlayanlar Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, 6. kitap, İstanbul 2002, 247.

што је утицало на његов интензивнији развој.[9] Урбана структура Пљеваља додатно је обогаћена бројним профаним објектима, међу којима се посебно истиче Хусеин-пашин сарај, подигнут у источном делу града, на обали реке Брезнице, а који је према опису Евлије Челебије био прилично велика грађевина са двадесет соба, већницом, дворанама, кухињама и др.[10]

Многа питања везана за личност Хусеин-паше Бољанића и његове вакуфе, посебно џамију,[11] и даље остају отворена, с обзиром на то да његова вакуфнама (*vakıfname*) још увек није пронађена. Одсуство овог важног извора донекле се може надоместити другом доступном историјском грађом.[12]

Изградња Хусеин-пашине џамије учинила је верски живот

---

[9] T. Popović, „Kad je sedište hercegovačkog sandžaka premešteno iz Foče u Pljevlja“, *POF* 10–11 (1960–61), 267–271.

[10] E. Čelebi, *Putopis*, 397; Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, VI. Kitap, 247–248; Dijana Pinjuh – Anđelko Vlašić, „Hercegovački sandžak u Putopisu Evlije Čelebije na temelju autografa. Od Rudog do Herceg Novog“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* Vol. 50, br. 2 (2018), 129.

[11] Џамија је остављала јак утисак на бројне путнике који су пролазили овим крајем. Најопширнији опис њеног изгледа и лепоте оставио је Евлија Челебија, који је кроз град прошао 1664. године, упоређујући је са султанском џамијом због њеног монументалног изгледа (E. Čelebi, *Putopis*, 393; Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, VI. Kitap, 247; Dijana Pinjuh, Anđelko Vlašić, *Tragom Evlije Čelebija kroz Hercegovački sandžak*, Zagreb 2023, 108). О изгледу џамије детаљно у: Vitomir Srbljanović, „Husein–pašina džamija u Pljevljima“, *Mostovi, časopis za kulturu, umjetnost i kulturni život*, br 7, god. II, Pljevlja, septembar 1970, 95–98; Андреј Андрејевић, „Пљеваљска џамија и њено место у исламској уметности“, *Сеоски дани Сретена Вукосављевића*, књ. V, Пријепоље 1978, 177–193; Исти, *Исламска монументална архитектура XVI века у Југославији*, Београд 1984, 37–40; Fatih Hadžić, *Elementi materijalne i duhovne kulture Bošnjaka u Sandžaku*, Avlija, Rožaje 2013, 367–374.

[12] Вакуфнама старијег брата Хусеин-паше, Кара Синан-бега, сачињена је 1582. године, а данас се чува у Гази Хусрев-беговој библиотеци у Сарајеву под бројем 162 (184). Објавио је Салих Трако у: *Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XV–XVI vijek)*, Sarajevo 1985, 193–215.

Пљеваља знатно садржајнијим. У њој су обављане редовне верске активности попут пет дневних намаза, џума намаза,[13] годишњих бајрама и других обреда. Такође, ту су се одржавали и поједини скупови, као и различите активности, тако да је она постала центар друштвеног и културног живота заједнице. Упркос томе, личности које су чиниле основу тог живота, њени службеници, до сада нису биле предмет посебног научног интересовања, тако да до данас не знамо готово ништа о њима и њиховим дужностима.[14]

Кључну улогу у свакодневном животу џамије и обављању већег дела активности у њој играо је имам (*imam*).[15] Сваки муслиман који поштује веру и има одговарајуће теолошко, као и знање о техници извођења молитве, могао је обављати овај посао. Уколико није било претходног договора, част вођења молитве обично је припадала најученијем и најугледнијем присутном члану, док је уобичајена пракса била да заједница одабере одређену особу, која је за то добијала одговарајућу накнаду. Поједини имами су, нарочито у првим годинама по оснивању џамије, држали и хутбе[16] и вазове[17] током бајрама и других значајних прилика. Самим тим они су вршили и дужност хатиба[18] и ваиза,[19] који су морали поседовати реторичке способности и виши

[13] Подневна свечана молитва која се обавља петком у џамији.

[14] Неколико података о службеницима џамије и вакуфу у 17. веку може се пронаћи у раду: Sedad Bešlija, „Iz prošlosti kaduluka Tašlidža u 17. stoljeću“, *Husein-paša Boljanić i njegove zadužbne*, Sarajevo 2019, 85–95.

[15] Верски службеник коме је дужност да предводи групно обављање молитве.

[16] Саставни део џума намаза, односно недељно обраћање хатиба својим џематлијама.

[17] Ваз може у зависности од намене бити подучавање (*ta'lim*), одгајање (*te'dib*) и поправљање (*tehzib*).

[18] Проповедник, имам који држи проповеди у џамији петком и бајрамима.

[19] Верски проповедник, познавалац верске литературе. Ваизи су подучавали муслимане основама вере и дужностима које би требало да практикују. Њихов живот

степен образовања у односу на имама.[20] Такође, имами су називани и халифама, како је био обичај међу сунитима.[21] Иначе, кад се ислам усталио на Балкану, а верски живот ушао у нормалне токове, тада је и домаће становништво почело да преузима поједине функције у верској хијерархији. Служба ваиза издвојена је од осталих верских делатности и најчешће је функционисала самостално. У 17. веку јављају се редовно ваизи појединих џамија и особе које су држале предавања за одрасле (*ders–i amm*).[22]

Када је подигнута Хусеин–пашина џамија и основан џемат,[23] приступило се одабиру особе за имамску службу. У пракси је био чест обичај да вакиф у вакуфнами осигура себи право бирања имама.[24] Уколико то није изричито наглашено, имама је могао да одабере кадија, мутевелија[25] вакуфа, а ређе џемат. У том случају било је потребно да султан изда берат о именовању.[26] Постоји могућност да је и Хусеин-паша користио наведено право до краја свог живота, док је касније оно прешло у руке кадије.

Међу првим службеницима џамије, око 1572. године, у махали

и рад, особито њихов приватни живот, много су допринели правилном схватању ислама и исламских прописа.

[20] Aladin Husić, „O imamskoj službi u tvrđavama Bosanskog sandžaka u 15. i prvoj polovini 16. vijeka“, *Novi Muallim* 1/4 (2000), 87; Mahmud Traljić, „Vaz, vazovi i vaizi u Bosni i Hercegovini“, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke* 17–18 (1996), 281–288.

[21] Назив халифа додељиван је у почасном смислу истакнутим знаљцима ислама, какви су утемељитељи правоверних школа, попут Абу Ханифе, Аш–Шафија, Ал–Газалија итд. (Nerkez Smailagić, *Leksikon islama*, Sarajevo 1990, 267).

[22] M. Traljić, „Vaz, vazovi i vaizi“, 282.

[23] Скуп људи који заједно обавља молитву.

[24] *Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XV i XVI vijek)*, 209.

[25] Управитељ, старешина вакуфа, лице које непосредно управља вакуфом према условима утврђеним у акту о оснивању вакуфа и одредбама шеријатског права.

[26] *Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XV i XVI vijek)*, 228; Šejh Sejfudin Kemura, *Sarajevske džamije i druge javne zgrade turske dobe*, Sarajevo, 1910, 127–128, 192, 209.

Хусеин–паше, миримирана[27] вилајета Дијарбакир, која је имала 52 домаћинства, помиње се мевлана Џафер, син Хасанов, на месту имама и хатиба. Мујезин је био Худаверди, син Абдулахов, нови муслиман, а писар Перване, син Хајдаров.[28] Исте године, у махали Мустафе мутевелије-бега, која је имала 42 куће, поред спахије Мустафе, по коме је махала понела свој назив, а који је највероватније био мутевелија Хусеин-пашиног вакуфа, уписани су и Мустафа халифа – мујезин џамије, Тимур, син Јусуфов – кајим[29] џамије, и Али, син Мехмедов – халифа, односно учитељ у мектебу.[30]

Године 1585. махала часне џамије Хусеин-паше, намесника Багдада, бројала је 79 кућа. У том периоду хатиб је био Муслихудин халифа, а мујезин извесни Мехмед.[31] Плата мујезина је 1586/87. године износила пет акчи дневно.[32] У овој махали живели су и други упосленици џамије и вакуфа, попут Муслихудина, муалима[33] мектеба, који је вероватно радио у оквиру џамије, као и Хаџи Касима, кајима

[27] Дословни превод бег над беговима, а све до 17. века користио се као синоним за беглербега.

[28] Türkiye Cumhuriyet Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) *Deferhāne-i Āmire Tahrīr Deferleri* (TD) 654, 40; B. Zlatar, E. Pelidija, „Prilog kulturnoj istoriji Pljevalja osmanskog perioda“, 123. Пописивање Херцеговачког санџака је 1568. године већ било у току, заједно са пописивањем Клишког санџака. Због ратних дешавања попис је у оба санџака више пута прекидан. Коначно су завршени 1574. године (Aleksandar Jakovljević, Neven Isailović, *Petrovo polje u vrelima osmanskog razdoblja (152–1604)*, Šibenik 2019, 44–45). Ми смо као оквирну годину навели 1572. зато што се у попису Хусеин–паша наводи као беглербег Дијарбакира, а на ту дужност је именован управо 1572. године.

[29] Вратар и служитељ у џамији.

[30] BOA, *TD* 654, 40–41.

[31] A. S. Aličić, *Opširni katastarski popis za oblast Hercegovinu iz 1585. godine*, II, 394.

[32] Vakıflar Genel Müdürlüğü Ankara (даље: VGMA), *Hurûfât (Vakıf Rûznâmçe) Defterleri* (даље: HRF.d) 1223, s. 88.

[33] Наставник у почетној верској школи (мектебу).

џамије.[34] Иначе, поменути мујезин Мехмед био је на овој дужности и у лето 1607. године, док је посао имама и хатиба у то време обављао Незир халифа.[35]

Године након смрти Хусеин-паше Бољанића донеле су нестабилност и почетак пропадања вакуфских објеката.[36] Улема пљеваљског кадилука побунила се због ове ситуације и 20. априла 1609. године упутила кадији Пљеваља представку (*arzuhal*), којом је пријавила да су бивши румелијски дефтер ћехаја[37] Ибрахим и чауш Мехмед још пре петнаест година узаптили приходе вакуфских села, предвиђених за одржавање вакуфских објеката. Услед тога, почело је њихово пропадање; џамија је затворена, а каравансарај и мост руинирани. Наложено је да се наведена ситуација испита, као и да се оно што припада вакуфу врати.[38]

Извесно је да настала ситуација није решена, пошто су у октобру 1617. године кадије у Херцеговачком санџаку обавештене о новом проблему у вакуфу. Ибрахим, мутесариф[39] Херцеговачког санџака, известио је Порту да Мехмед халифа, који је дуго вршио дужност писара и мујезина џамије Хусеин-паше у касаби Пљевља и

---

[34] A. S. Aličić, *Opširni katastarski popis za oblast Hercegovu iz 1585. godine*, II, 394.

[35] Фехим Бајрактаревић, „Турски документи манастира Св. Тројице код Пљеваља“, *Споменик СКА* LXXIX, Сарајево 1935, 35.

[36] Хусеин-паша је умро после 1595. године када одлази у Будим, а након тог датума нема више подака о његовом животу (Savfet-beg Bašagić, *Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj carevini*, Zagreb 1931, 28; B. Zlatar, E. Pelidija, „Prilog kulturnoj istoriji Pljevalja osmanskog perioda“, 118; B. Zlatar, „O porodici Boljanić“, 57.)

[37] Дефтер ћехаја био је члан покрајинске управе, бавио се питањима везаним за зеамете.

[38] BOA, Bab–ı Asafî, Divan–ı Hümayun Sicilleri, *Mühimme Defterleri* (A.DVNSMHM.d) 78, hk. 1338.

[39] Поседник, уживалац поседа; управник санџака.

био одговоран за новац поменутог вакуфа, приликом извршене контроле вакуфских средстава није поседовао сав вакуфски новац код себе, те да је из тог разлога побегао. Због тога је Порта наложила кадијама да испитају и прегледају укупан иметак вакуфа, као и да сва имовина, за коју се утврди да припада вакуфу, буде враћена, а да поменути Мехмед халифа буде ухапшен.[40] На основу овог документа може се закључити да је особа која је вршила дужност писара и мујезина џамије у исто време била и финансијски повереник вакуфа.

Кодекс понашања свих службеника вакуфа био је утврђен шеријатом. У случају немарног односа према послу, његовог напуштања или понашања супротног моралним принципима, прекршиоци су, зависно од озбиљности преступа, привремено или трајно лишавани службе.[41]

У јануару 1674. године Ел–Хаџ Ибрахим, мула[42] у кадилуку Пљевља, обавестио је Порту да се Омер Дервиш налази на дужности мудериса,[43] као и да је држао јавна предавања у истоименој касаби.[44] Овај његов ангажман, за који је добијао 12 акчи дневно (од којих су две акче одвајане за царску ризницу), финансирала је босанска благајна. Приликом именовања дата му је предност у односу на остале кандидате, с обзиром на то да је био сиромашан и имао много деце. У

[40] *82 Numaralı Mühimme Defteri* (1026–1027/1617–1618) Özet–Transkripsiyon–İndeks ve Tıpkıbasım, Ankara 2000, 15.

[41] A. Husić, „O imamskoj službi“, 91.

[42] Судија, почасни назив високо образованих људи, почасни назив кадија највишег ранга.

[43] Наставник у медреси или вишој исламској школи.

[44] У другој половини 16. века то су били јавни часови доступни свима. Током 17. и 18. столећа термин „ders–i amm” често се користио као назив за предавања оних који су били веома утицајни у друштву (Mehmed İpşirli, “Dersiâm”, *Türkiye Dinayet Vakfı, İslam Ansiklopedisi*, 9. Cilt, 185–186).

свом захтеву мула Ел–Хаџ Ибрахим је затражио да се на место мудериса постави Мехмед халифа, те да му се изда берат.[45] Мехмед халифа је ступио на дужност и савесно је обављао, па је 1679. године предложен за имама и хатиба Хусеин-пашине џамије. Подаци из представке коју је кадија Пријепоља упутио Порти исте године указују да је тог тренутка ову дужност обављао његов отац, Хасан халифа, који је служио и као хатиб намазгаха[46] Ибрахима ћехаје у Пријепољу.[47] Када је одлучио да се повуче, затражио је да се његовом сину, Мехмеду халифи, изда берат за обављање дужности имама, хатиба и муалима у Хусеин-пашиној џамији, уз дневну плату од седам акчи.[48] Међутим, Мехмед халифа је само кратко обављао поменуте дужности, пошто је убрзо преминуо. Тадашњи кадија Пљеваља Мустафа затражио је од Порте да се спроведе инспекција вакуфа и изда берат сину преминулог, Абдулфетах халифи, како би преузео очеву службу.[49] Постоји могућност да је поменути Абдулфетах заправо истоимени преписивач из пљеваљског краја, који је 1700. године преписао две значајне књиге на арапском језику из области шеријатског права: „Књига казни и одлука“ (*Kitâb al–hudûd wa al–ahkâm*) од шејха Алија ибн Магдудија аш–Шахвардија ал–Бистамија и „Дело о поступку шеријатског суда у случајевима контрадикторних одлука“ (*Malğa al–qudat ‘inda ta ‘ârud al–bayyinât*) аутора Ганама ибн Мухамада ал–Багдадија.[50] Године 1705.

---

[45] BOA, *İbnülemin Evkâf* (İE.EV.) 13.1568.1.

[46] Место за молитву на отвореном.

[47] BOA, *İE.EV*.4.400.1.

[48] BOA, *İE.EV*.4.400.2.

[49] BOA, *IE.EV*.5.594.1.

[50] E. Pelidija, „Prilog kulturnoj istoriji Pljevaljskog kraja: o naučnoj, kulturnoj i prepisivačkoj djelatnosti Pljevljaka na orijentalnim jezicima u vrijeme osmanske uprave“, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, XVII–XVIII, 1996, 237; Dragana Kujović, „Radovi autora i prepisivača na orijentalnim jezicima iz Crne Gore (ili nastali u Crnoj Gori)“,

наводи се као писар џамије са платом од три акче.[51] Исте године, у џамији Ел–Хаџ Зекерије у Пљевљима извесни Абдулфетах вршио је дужност рецитовања Курана (*tilavet*), па се може претпоставити да је реч о истој особи.[52] Шејх Омер, ваиз и муалим у вакуфу Хусеин-паше, умро је 1705. године, те је кадија наложио да се изда берат његовом сину мевлани Мехмеду халифи.[53]

На основу побројаних докумената може се закључити да је током 17. века кадија давао предлог за именовање имама Хусеин-пашине џамије, као и да је та служба (*imamet*) практично била наследна. Остаје непознато да ли је наследност имамске службе била изричита воља задужбинара или је у питању неписано правило да потомци умрлог службеника имају највећа права у преузимању службе, под условом да су за то способни и поседују одговарајуће квалификације.

У случају изумирања имамске породице, место имама додељивано је другој породици, док је кадији најчешће препуштано да донесе коначну одлуку о избору.[54] У другом случају, односно када је имамет и законски наследна служба, тачно је одређено унутар које породице ће остати, а могло се одузети једино у случају да се нека породица угаси.[55] Породице које су остајале генерацијама на овој дужности углавном су биле у крвном сродству са вакифом или је реч о особама за које је вакиф осећао да им је потребна помоћ, те им је на овај начин обезбеђивао трајан извор прихода.[56]

Almanah 35–36, 26.

[51] VGMA. *HRF.d* 1213, s. 88.

[52] Он је наведене године и преминуо. VGMA. *HRF.d* 1213, s. 95.

[53] VGMA. *HRF.d* 1213, s. 29.

[54] *Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XV i XVI vijek)*, 189.

[55] Исто, 58, 189.

[56] Šejh Sejfudin Kemura, *Sarajevske džamije i druge javne zgrade turske dobe*, 126.

Покрај Џамије Хусеин-паше постојала је и медреса, за коју није познато када је подигнута, а у којој су се изучавали арапски језик, тумачење Курана, исламска традиција, шеријатско право, логика и филозофија. Обично је у вакуфнами утврђено који ће бити остали предмети и услови за избор муалима и мудериса. Најчешће је један професор предавао све предмете.[57] Поред ове, у граду је постојала и медреса Осман-паше.[58] Током 17. века из ових школа потекле су многе образоване личности, што се огледа у развијеној преписивачкој делатности, као и значајном интересовању за исламске науке, укључујући и шеријат.[59] Године 1705. у медреси при Хусеин–пашиној џамији мудерис је био Ел–Хаџ Мустафа.[60]

Очигледно је образовање које су пружале пљеваљске медресе било квалитетно, па су њени ученици после завршетка школовања подучавали у другим истакнутим установама у окружењу. Један од примера је Мехмед Пљевљак (Ташлиџеви), који је крајем 17. века обављао наставничку дужност у Гази Хусрев-беговом ханикаху[61] у Сарајеву, што указује на широку мрежу образовних веза и размену знања у овом раздобљу на простору централног Балкана. Његово име уписано је у списак образованих појединаца који су држали предавања одраслима у сарајевским џамијама, пострадалим приликом провале Еугена Савојског 1697. године. У овом катастрофалном догађају већина вер-

[57] Medžida Selmanović, „Prosvjetni objekti islamske arhitekture u BiH“, *POF* 20–21 (1970-71), Sarajevo 1974, 278.

[58] Исто, 283, 300–301; Hajrudin Ćurić, *Muslimansko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918. godine*, Sarajevo 1983, 108.

[59] E. Pelidija, „Prilog kulturnoj istoriji Pljevaljskog kraja“, 235–236.

[60] VGMA. *HRF.d* 1213, s. 90.

[61] Место боравишта дервиша и шејхова у коме се одржавају предавања из исламског мистицизма (тасавуфа).

ских објеката је спаљена, а њихови службеници су остали без основних средстава за живот.[62]

Осим имама, хатиба, мудериса, муалима и ваиза, врло важна је била и позиција надзорника Хусеин-пашиног вакуфа. О томе сведоче и случајеви о појединцима који су покушавали да се ове функције домогну и противзаконитим средствима. Године 1705. на месту назира[63] Хусеин-пашине џамије био је Иса халифа. Међутим, како је оптужен за издају, према захтеву кадије Мехмеда ова дужност уступљена је Селим-паши.[64] Очигледно је овај случај био последица завере његовог конкурента, будући да је 1711. године шејх Иса, као носилац султановог берата за обављање службе имама и хатиба у Хусеин-пашиној џамији, са дневном платом од осам акчи, поднео жалбу Порти преко локалног кадије. Из кадијине представке дознајемо да је вакуфнамом Хусеин-паше прописано да особе које буду вршиле функцију имама и хатиба поменуте џамије у исто време обављају и надзор над вакуфом. Шејх Иса се жалио зато што је мутасариф санџака Јања, претходно поменути Селим-паша, хтео да му преотме функцију, тиме што је затражио одобрење да он врши надзор над вакуфом, наводећи да је добио берат од војске. Према шејх Иси, Селим-паша му се годинама мешао у посао и ометао га, не дозвољавајућу му да испуњава своје дужности. Континуирана борба међу њима довела је до тога да је Селим-паша напослетку преузео дужност надзорника вакуфа, понашајући се супротно вољи задужбинара. Кадија је од Порте затражио да у складу са шеријатским прописима изда одговарајућу

[62] Alija Bejtić, „Pjesnik Sabit Alauddin Užičanin kao sarajevski kadija i bosanski mula“, *Anali Gazi Husre-begove biblioteke* 2–3 (1974) 17.

[63] Надзорник, контролор државне и вакуфске имовине.

[64] VGMA. *HRF.d* 1213, s. 29.

заповест која би разрешила насталу ситуацију, а која је у потпуности реметила нормално функционисање вакуфа.[65]

***

Фрагментарни подаци из 17. века које смо прикупили у овом раду дају увид у свакодневни живот Хусеин-пашине џамије. Наведени примери говоре да је ова установа, која је била персонификација Хусеин-пашиног вакуфа, одиграла кључну улогу у развитку Пљеваља, као административног, културног и образовног средишта, док су службеници Хусеин-пашине џамије били носиоци верских и културно-образовних активности у граду.

[65] BOA, *A.DVNSMHM.d.*118. hk.525. У међувремену је сукоб око позиције надзорника добио и шире размере. Исте године хатиб Хусеин-пашине џамије, претходно поменути Иса, известио је Порту о томе да у Пљевљима постоји чесма из које вода тече већ 120 година. Муслимани пију ту воду и користе је. Међутим, Селим-паша се понаша насилно и својевољно, користећи ову воду за наводњавање своје авлије, чиме крши шеријатске прописе. У вези са овим издата је заповест босанском валији и кадији Пљеваља да реше ситуацију у складу са шеријатом и да се о томе изда фетва (BOA, *A.DVNSMHM.d.*118. hk. 526).

ПРИЛОГ 1:

ПРЕВОД:
Издао сам телхис[66]

Он!

Арз пљеваљског кадије

Место хатиба у џамији покојног Хусеин-паше у касаби Пљевља је упражњено. Подноси се молба да се његовом сину, Абдулфетах халифи, укажу милост и доброта. Наредба и ферман по овом питању припадају мом моћном и великом султану.

Према дефтеру царске благајне
Није ни под чијим надзором
Вакуф часне џамије Хусеин-паше у Пљевљима
Мевлана Мехмед
Имам, хатиб и муалим
Дневно 7 [акчи]
У дефтер је уписано онако како је објашњено
16. шевала 1090. [20. новембра 1679]

Ономе који седи на прагу највише спознаје
Арз понизног [роба] који се моли је следећи:

[66] Телхис је означавао кратки извештај, сажетак документа који је велики везир или неки други високи државни службеник слао султану.

Пошто је умро Мехмед халифа, син Ибрахимов, који је за надокнаду утврђену у вакуфнами био имам, хатиб и муалим у часној џамији коју је саградио покојни Хусеин-паша у касаби Пљевља, а која је део вакуфа поменутог покојног [Хусеин-паше], његово место је остало упражњено. Син поменутог, слуга Абдулфетах халифа, у сваком је погледу подесан и достојан да буде именован [на поменуту дужност], па се овом узвишеном молбом тражи да му Порта, која је место одлуке, укаже милост и доброту, изда му часни берат и постави га на поменуту дужност уз надокнаду која је утврђена вакуфнамом. Заповест припада твојој праведној пресуди. Издато у првој декади часног шевала 1085 [29. децембра 1674/7. јануара 1675].

Роб који се моли, Мустафа, кадија у кадилуку Пљевља

12. зилкаде [ ] године

ТРАНСКРИПЦИЈА:

Telhîs Virdim

Hüve

Taşlıca kâdısının arzıdır

Taşlıca kasabasında Müteveffâ Hüseyin Paşa Câmii'nin hitâbeti olmağla sulbî oğlu Abdülfettâh Halîfe'ye sadaka ve inâyet buyurulmak ricâsına arz ider ol bâbda emr-ü fermân şevketlü mehabetlü padişâhımındır.

Ber-mûcebi Defter-i Hazîne-i Âmire
Kimesnenin nezâretinde değildir
Vakf-ı câmi'-i şerîf-i merhûm Hüseyin Paşa der-Taşlıca
Mevlânâ Mehmed
İmâm ve Hatîb ve Muʿallim
Yevm 7
Vech-i meşrûh üzere defterde mastûrdur. Fermân devletlü sultânımdır.
16 L sene 1090

Südde-i sidre mekîne
Arz-ı dâʿî-i kemîne budur ki

Taşlıca kasabasında merhûm Hüseyin Paşa'nın binâ eylediği câmi-i şerîfde merhûm-ı mezbûr evkâfından vazîfe-i muayyene ile imâm ve hatîb ve muʿallim olan Mehmed Halîfe ibn-i İbrâhîm fevt olmağla yeri hâli kal-

mağın mezbûrun sulbî oğlu işbu râfi-i ruk'a-i ubûdiyet Abdülfettâh Halîfe her vechile mahal ve müstehak olmağın cihât-ı mezkûre merkûma vazîfe-i muayyenesiyle tevcîh olunub berât-ı âlî-şân sadaka ve ihsân buyurulmak ricâsına der-i devlet masîra arz olundı. Bâkî fermân der-adlindir. Tahrîran fî evâil-i Şevvâl i'l-mükerrem li-sene hams ve semânîn ve elf.

El-abdü'd-dâ'î Mustafâ el-kâdî bi-kazâ-i Taşlıca
12 Za sene [ ]

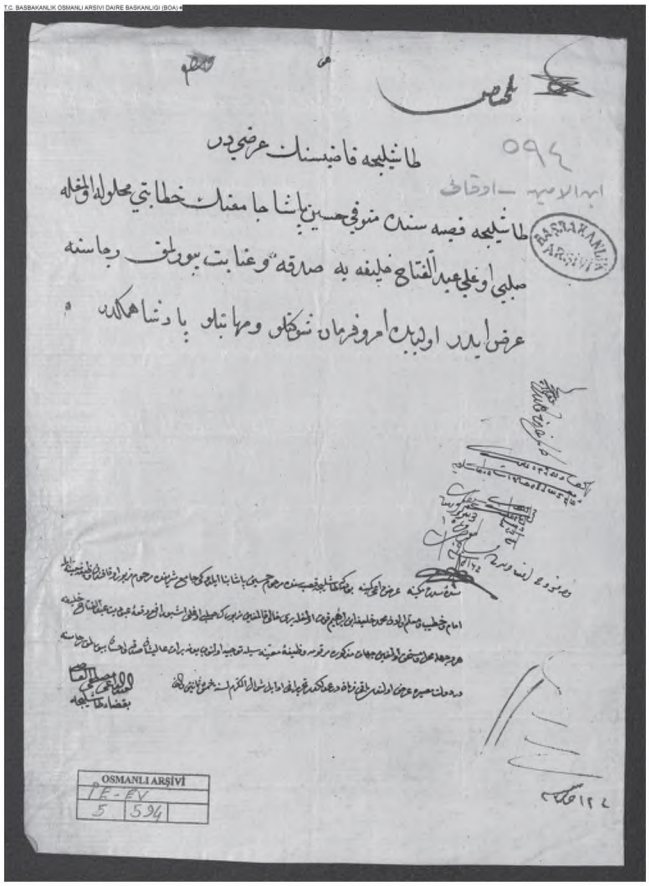

Dragana AMEDOSKI, PhD

CONTRIBUTION TO THE HISTORY OF THE HÜSEYN PASHA'S MOSQUE IN PLJEVLJA (17TH CENTURY)

SUMMARY

The town of Pljevlja was incorporated into the Ottoman Empire in 1456. With the establishment of the Sanjak of Herzegovina in 1470, this medieval marketplace underwent notable transformations of its urban morphology. Hüseyn Pasha Boljanić, a distinguished Ottoman official and Sanjak–bey of Herzegovina from 1567 to 1569, played a pivotal role in this process. His pious endowment – most notably the construction of a mosque and its accompanying facilities – formed the cornerstone of Pljevlja's urban and economic development. As a result, the settlement soon attained the status of a *kasaba*, with Hüseyn Pasha's Mosque emerging as the central hub of religious, educational, and social life. Despite the mosque's historical significance, the officials who sustained its religious and institutional functions have received limited scholarly attention. Drawing upon 17th century Ottoman archival sources, this paper identifies these individuals, outlines their roles and methods of appointment, and explores the interpersonal and institutional conflicts that occasionally arose among them. Particular emphasis is placed on the office of the *imam*, a position that could be filled by appointment from the *vakıf* founder, the *kadi*, or the administrative authority – and, in many cases, evolved into a hereditary role. The study further examines the roles of other key figures, including the *hatib*, *muezzin*, and instructors affiliated with the mosque's *medrese*, an institution known for

producing scholars who went on to serve in prestigious posts across the empire. In addition, the paper analyses the responsibilities and influence of the *nazır* (supervisor of the *vakıf*), a position that, while prestigious, was often contested. A particularly illustrative case involves a dispute over this role between a mosque official and a high–ranking Ottoman administrator, shedding light on broader tensions and power dynamics within the *vakıf* system.